

Номинационна характеристика на понятията за традиционни алкохолни напитки в българските социални говори

Ализа Халил

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

aliza_halil@abv.bg

Резюме: Целта на това изследване¹ е да се характеризират типовете номиниране на някои традиционни алкохолни напитки (ракия и вино) в българските социални говори. Композиционно именуването на различните видове напитки се извършва чрез универбизация, чрез вторична номинация, чрез деривация и чрез заемане от чужди езици. Обосновава се изводът, че начините за номинация при изследваните названия на спиртни питиета в българските социални говори са разнообразни, но не толкова, колкото при същите названия в териториалните говори.

Ключови думи: типове номинация, ракия, вино, български език, социални говори

Nominal characterization of the concepts of traditional alcoholic drinks in the Bulgarians social dialects

Aliza Halil

Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”

aliza_halil@abv.bg

Summary: The purpose of this study is to identify the naming structure of the traditional names of some alcoholic drinks (rakiya and wine) in the Bulgarian social dialects. In terms of composition, naming different types of rakiya and wine takes place in several ways: by univerbalisation, by secondary naming, by derivation or by borrow from foreign languages. Based on the analysis conducted in this study, a conclusion is made that the methods of nomination are varied, but not as much as in the names of the concepts 'rakiya' and 'wine' in territorial dialects.

Key words: characterization, types, rakiya, wine, Bulgarians, social, dialects

Диалектологията е наука, която в своя класически облик е разглеждала както териториалните, така и социалните диалекти. От съвременен гледище днес тя изучава само териториалните говори, а социалните стават обект на изследване на социолингвистиката (ТРХН/TRHN 2009: 103). Това отделяне обаче по никакъв начин не спира, нито възпрепятства проучванията на диалектолозите в посока *езика на социума*.

¹ Тази статия е написана в рамките на проект „Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия“ на ФНИ N КП-06-Н30/7

В своя труд „Българска диалектология“ (Стойков/Stoykov 1993: 25) Ст. Стойков дава следната дефиниция за социален говор: „Социални диалекти пък са ония езикови разновидности, които са присъщи на отделни повече или по-малко обособени групи (колективи), изградени върху общи производствени или други интереси. (...) Като езикови единици този вид диалекти се характеризират с особености само в речника и фразеологията. Социалните диалекти нямат свой собствен граматичен строеж и основен речников фонд, а използват граматичния строеж и основния речников фонд на местен говор или на литературния език“. Социалните диалекти са два основни вида: професионални диалекти (съвкупност от думи и изрази, която се употребява от лица, упражняващи дадена професия) и жаргон (разговорна реч на групи от хора, които имат общи интереси и занимания).

Характерно за професионалния диалект е, че той няма граматични особености, а само лексикални, защото в същината си е съвкупност само от специфични за дадена професионална област думи (термини). В професионалното наречие липсват образност и емоционалност. Подобна, но и доста различна е и характеристиката на сленга – отново липсват граматични особености, но лексикалният фонд е значително по-богат, тъй като сленгът „заема“ думи и изрази от общонародния език – домашни и чужди, като променя тяхната семантика или създава по пътя на словообразуването (чрез познати модели) нови названия. Жаргонната лексика е ярко експресивна.

Съгласно класификацията на социалните диалекти, която прави Ст. Стойков в „Българска диалектология“ (Стойков/Stoykov 1993: 340–361), в обхвата им се включват, както вече посочихме, професионалните говори и жаргоните. В лексиката на професионалните диалекти влизат лексеми за изчезващи професии и занаяти (казанджийство, сапунджийство, дръндарство и др.), актуални за времето на проучване. Към жаргона авторът отнася тайните говори, груповите говори и „класовите“ говори. В същото време Ст. Стойков основателно отбелязва, че в професионалните говори съществува и т.нар. професионален жаргон, като „е невъзможно да се прокара рязка граница“ между лексикалните единици, които ги изграждат (Стойков/Stoykov 1993: 341) В предговора на „Речник на българския жаргон“ Г. Армянов отбелязва, че: „... жаргонът се отделя очевидно от тайните занаятчийски и престъпнически говори и от професионалните диалекти, които имат съвсем други езикови и социални функции, макар да заема някои думи и изрази от тях“ (Армянов/Armyanov 1993: 4).

Целта на това изследване е да се характеризират типовете номиниране на някои основни видове традиционни алкохолни напитки (ракия и вино) в българските социални говори. Примерите, които се привеждат, са предимно от зидарския (дюлгерския) говор, тъй като той е най-богатият от лексикално гледище, но разбира се, не липсват и термини от цигуларския, ботушарския и други говори.

Разкриването на номинационната структура на имената за различните видове вина и ракии в социалните говори се извършва чрез прилагането както на синхронния, така и на диахронния метод (за непрозрачните от съвременна гледна точка названия, основно чужди по произход). От гледище на теорията на номинацията най-честият случай е, когато понятието, получило име, се превръща в номинат. Основно

номинатите биват два вида: първични и вторични. Вторият тип е възникнал по пътя на свързване на формата на старото име с друго понятие, т.е. името запазва своята форма, но добива чрез пренос и второ (трето и т.н.), ново значение.

Признаците, въз основа на които при пренасянето се извършва новото именуване, се наричат **номинационни**. Те отразяват **родови** (общи) понятия за време, място, материал, вкус, цвят и т.н., т.е. близки са до т.нар. универсалии. Частен случай на номинационните признаци представляват **ономасиологичните** признаци (белези, мотиви), при които се запазват само частично формата и значението, най-вече чрез основата (темата) на старата лексикална единица. Възникналите облици – резултат предимно на **словообразователни** процеси, са съвсем нови думи (нови номинати). Ономасиологичните признаци характеризират преди всичко **видови понятия**, те са многократно повече в сравнение с броя на номинационните. Като частен случай на номинационните признаци ономасиологичните признаци не им се противопоставят, но имат по-конкретен характер и са свързани със семантиката на отделните думи.

Композиционно номинацията (именуването) на различните видове традиционни алкохолни напитки се извършва по следните начини:

1. Чрез **универбизация**, и по-конкретно – чрез **субстантивация на прилагателното име** след изпускане на съществителното от словосъчетанието. Прилагателното обикновено се членува: *жълтата* ‘ракия от сливи’, ЮЗ, *белата* ‘ракия’ (пап. Прилепско, зид. Крушево).

2. Чрез **вторична номинация** (преноминация). Най-честият случай е извършването на семантична метонимична деривация – напитката носи името на продукта (плода), от който е направена: *шушля* ‘1. Плод. 2. Ракия’ (Смолянско); *шушулька* ‘1. Плод. 2. Вино’ (Самоковско). Възможно е преноминацията да се извърши и на базата на употреба на лично име като нарицателно: *цвета* ‘ракия’ (Шлегово); *веселн(чо)* ‘вино’ *Еднѝш винѝто поминѝло покрѝ просѝто, па му реклѝ: „Кѝко си, дрѝоле?“* – *„Арно сам, пробѝ-глѝво“*. *Пѝсле па заминѝло, па му реклѝ: „Кѝко си напунѝ-трапѝзо?“* – *„Арно сам веселнчо“*, му реклѝ *просѝто*. (Дебърско, Дупнишко).

3. Чрез **деривация (словообразуване)**. При този процес се образуват нови думи с помощта на афикси, по-рядко посредством тяхното отпадане.

А) прости формации (образувани чрез кондензация). Кондензацията (или контракцията) е процес, при който се наблюдава сливане, „стягане“ на частите на съчетанията до получаване на една дума: *грозданка* ‘гроздова ракия’ (жарг.) *Кой ще кихне по една грозданка, бе?*; *гроздомѝцин* ‘гроздова ракия’ (жарг.) *Дай, ще врътнем набързо по един гроздомѝцин и ще си ходим*; *джибромиѝн* ‘нискокачествена, долнопробна плодова ракия’ (жарг.); *ракиѝн* ‘ракия’ (жарг.) (думата няма мн.ч.) *Като ти е кофти, пийни малко ракиѝн и ще ти мине*; *сливомѝн* ‘сливова ракия’ (жарг.). Предходните названия са образувани по модела на *стрептомиѝн* ‘вид антибиотик’. *Скѝчовица* ‘уиски’ (жарг.); *шлѝдовица* ‘долнопробна, некачествена ракия, направена от различни плодове, стари компоти, сокове и др.’ (жарг.).

Б) сложни формации (композиции): *калопис* ‘вино’ (от *пѝйс* ‘пиво, питие’ и *калѝ* ‘добро, хубаво’) *Айнасъс ѝет калѝпизо* ‘Това е хубаво вино’ (циг. Битолско, Охридско,

Велешко, Крушево); *пърнопис* ‘ракия’, от *пар* ‘бял’ и *пийс* ‘пиво, питие’ (циг. Битолско, Охридско, Велешко, Крушево).

4. **Чрез заемане от чужди езици.** По-ясно за проследяване е заемането в жаргонната лексика, тъй като формите са „прозрачни“. При тайните говори ситуацията е значително по-затруднена поради смесването на компоненти от няколко езика, формиращи лексемата: *шампоанско* ‘шампанско вино’ (по модел, който обединява *шампанско* и *шампоан*; жарг.); *шантанско* ‘шампанско’ (по модел, който обединява *шампанско* и *шантан*; жарг.); *асмасун* ‘ракия’ от тур. *asma*; *чъдчя*, *чъчо*, *чок*, *чичова*, *чъче*, *чъча*, *чънкъ* ‘ракия’ от ит. *ciociare* ‘смуча’ *Ас обичам чъча* (Смолянско, Пирдопско, Брацигово); *цуйка* от рум. *țuică* ‘сливова ракия с нисък градус’ (Шлегово; Балчик; Котленци, Добришко); *ичкя* (БЕР/ВЕР 2: 94) ‘спиртно питие’ от тур. *içki* ‘питие, пиене’; формите *шонтре*, *шантре* ‘вино’ от тур. *şarap* ‘вино’ (дюлг., пап. Дебърско); *шор*, *шорà*, *шорàбия*, *шорòман* ‘вино’ от тур. *şıra* ‘вино, шира’ (пап., терз. Прилепско, Дебърско); *тари* (БЕР/ВЕР 7: 822) от циг. т(х)ари ‘ракия’ (циг. говор Битолско, Охридско, Велешко, Крушево).

Словообразуване по типове в сленга

Женски род

А) суфикс *-овица*: *скъчовица*, *шлъдковица* (жарг.);

Б) разширени суфикси, завършващи на *-ка*: *грозданка*, *каменарка*, *търкальдска* (жарг.).

Мъжки род

А) суфикс *-цин* (по произход е от гр. дума *κύβης* ‘гъба’, играеща роля на суфикс): *гроздомичин*, *джибромичин*, *ракицин*, *сливомичин* (жарг.);

Б) суфикс *-ос*: *ракиджос* (жарг.).

Среден род

суфикс *-ско*: *шампоанско*, *шантанско*.

Номинацията може да се осъществи и на базата на различни признаци, които притежава алкохолната напитка като: **качество**: *лъта* (БЕР/ВЕР 3: 582) ‘ракия’ (зид., Кривопаланско; Подгорци, Стружко; Шлегово, Кратовско), *лютйшка* (БЕР/ВЕР 3: 583) ‘ракия’ (Шлегово, Кратовско); **результат от пиенето**: *каменарка*; **състояние след пиенето**: *търкальдска*; *гълчо* (БЕР/ВЕР 1: 261), *гълю*, *голчу* ‘вино’ (защото оставя пиещия без пари, гол; дюлг., Брацигово; мещ. Скребатно, Гоцделчевско; Горно Сахране, Казанлъшко), *големан* (БЕР/ВЕР 1: 262) (пиещият започва да се големее; дюлг., Брацигово; Смолско, Пирдопско; *Сегà големан, а пòсле рамазан* – ‘Сега вино, а после глад’); **географски обект**, от който произхожда: *òрдена* (БЕР/ВЕР 4: 916), *òрдена* ‘ракия’, *йòрда*, *òрдуи* ‘вино’ по името на р. Йордан (бот., Папрадица, Велешко, Прилепско, Битолско, Казанлъшко). Пример за употреба: *Пуна ймам: к`е вàрам òрдена, та за тоа не к`е се тьрзам*.

От изследването на названията на спиртните напитки ракия и вино в българските социални говори се налага изводът, че начините за номинация са разнообразни, но не толкова, колкото при названията на същите понятия в българските териториални говори (виж Халил/Halil 2018: 115). При тях липсва именуване чрез фразеологични съчетания, но пък остава, макар и съвсем слабо застъпено, назоваването

чрез субстантивация. Както и при номинирането на видовете понятия за вино се открива преноминация. Като цяло е няколкократно по-трудно да се изследват номинационните процеси в професионалните наречия и жаргона, защото там те са изключително комплексни предвид сложността на възникване и тяхната непрозрачност.

СЪКРАЩЕНИЯ/ABBREVIATIONS

пап. – папукчийски говор
зид. – зидарски говор
циг. – цигуларски говор
дюлг. – дюлгерски говор
терз. – терзийски говор
мещ. – мещругански говор
бот. – ботушарски говор
жарг. – жаргон

ЛИТЕРАТУРА

Армянов 1993: *Армянов, Г.* Речник на българския жаргон. София, ИГ 7М+Логис.

БЕР 1971–2017: Български етимологичен речник. Т. 1 (1971); Т. 2 (1979); Т. 3 (1986); Т. 4 (1995); Т. 5 (1996); Т. 6 (2002); Т. 7 (2014); Т. 8 (2017). София, Академично издателство „Проф. М. Дринов“.

Гъбюв 1900: *Гъбюв, П.* Принос към българските тайни езици. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, XVI–XVII. София.

Иванов 1986: *Иванов, Й.* Из Български тайни занаятчийски говори. София, БАН.

Костов 1956: *Костов, К.* Цигански думи в българските тайни говори. – В: Известия на Института за български език, кн. 4, София, БАН.

Кочев 1992: *Кочев, Ив.* Словообразователен тип и словообразователен модел – Български език, 1992, кн. 2.

Попова 2012: *Попова, М.* Теория на терминологията. В. Търново, ИК Знак 94.

Стойков 1993: *Стойков, Ст.* Из Българска диалектология. София, Издателство на БАН.

ТРХН 2007: Терминологичен речник по хуманитарни науки. (Колектив), София, Наука и изкуство.

Халил 2018: *Халил, А.* Номинационна характеристика на понятията за видовете ракии в българските говори. – В: Сборник с доклади от Националните филологически четения за студенти и докторанти „Югозападен университет“ 2017–2018, Благоевград, Университетско издателство на Югозападния университет „Неофит Рилски“.

Шишманов 1895: *Шишманов, Ив.* Бележки за българските тайни езици и пословечки говори. – В: СБНУ, XII, София.

REFERENCES

Armyanov 1993: Armyanov, G. Rechnik na balgarskiya zhargon. Sofia, 7M+ Logis.

BER 1971–2017: Balgarski etimologichen rechnik. T. 1 (1971); T. 2 (1979); T. 3 (1986); T. 4 (1995); T. 5 (1996); T. 6 (2002); T. 7 (2014); T. 8 (2017). Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. M. Drinov“.

Gabyuv 1900: *Gabyuv, P.* Prinosa kam balgarskite tayni ezitsi. – In: Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knizhnina, XVI–XVII. Sofia.

Halil 2018: *Halil, A.* Nominatsionna karakteristika na ponyatiyata za vidovete rakii v balgarskite govori. – In: Sbornik s dokladi ot Natsionalnite filologicheski cheteniya za studenti i doktoranti “Yugozapaden universitet” 2017–2018. Blagoervgrad. Universitetsko izdatelstvo na Yugozapadniya universitet “Neofit Rilski”.

Ivanov 1986: *Ivanov, Y.* Iz Balgarski tayni zanayatchiyski govori. Sofia, BAN.

Kochev 1992: *Kochev, Iv.* Slovoobrazuvatelen tip I slovoobrazuvatelen model – Balgarski ezik, 1992, kn. 2.

Kostov 1956: *Kostov, K.* Tsiganski dumi v balgarskite tayni govori. – In: Izvestiya na Instituta za balgarski ezik. Sofia, BAN.

Popova 2012: *Popova, M.* Iz Teoriya na terminologiyata. V. Tarnovo, Znak 94.

Shishmanov 1895: *Shishmanov, Iv.* Belezki za balgarskite tayni ezici i poslovechki govori – In: Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knizhnina XII. Sofia.

Stoykov 1993: *Stoykov, St.* Iz Balgarska dialektologia. Sofia, Izdatelstvo na BAN.

TRHN 2007: Terminologichen rechnik po humanitarni nauki. (Koiektiv). Sofia, Nauka i izkustvo.

Ализа Халил – докторант в Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН. Завършила е ЮЗУ „Неофит Рилски“, специалност „Балканистика“. През 2016 г. е зачислена като редовен докторант в Секцията по българска диалектология и лингвистична география на Института за български език при БАН. Част е от екипа, който работи по създаването на Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия. Научните ѝ интереси са в областта на българската диалектология, лексикографията и социолингвистиката. Първата ѝ публикация е през 2018 г. на тема „Номинационна характеристика на понятията за видовете ракии в българските говори“.